

CONSTANȚA, 2250

ADRIAN RĂDULESCU

Tomis, Constantiana, Constanza, Küstendje și Constanța — sint tot atâtea variante de nume care jalonează evoluția uncia și aceleiași entități urbane, care și-a depănat istoria milenară urcînd pe culmile nebănuite ale civilizației contemporane¹. Trecutul urbanistic românesc, atît de bine ilustrat de așezările din Dacia² și din stînga Dunării, își află leagănul pe țărmul dobrogean al Mării Negre, acolo unde, în urma procesului de „roire” al grecilor început către jumătatea secolului VII î.e.n., au luat ființă acele *apoikiai*³, „orașe locuite de o populație strămutată”, termen cu care sint desemnate, în înțelesul antic al cuvîntului, orașele nou create.

Instalarea contractuală aici a unui nou etnos venit de peste mări⁴, cu precădere din arhipieleagul egeic — și-i avem în vedere în primul rînd pe milesieni —, înlesnită de nevoile economice ale unor comunități băstinașe geto-dacice aflate pe trepte de civilizație de la sfîrșitul hallstattului și sprijinită de practici la îndemîna unor societăți antice, cum ar fi schimbul de daruri și alianțele matrimoniale, va fi urmată la scurt timp de forme definitive de organizare, proprii unor așezări de tip *polis*. Dacă în cazul mai vechii și mai îndelung cercetatei Histria, de pe malul actual al lacului Sinoe, aceste aspecte sînt mai bine cunoscute⁵, pentru Tomis, absența unor mențiuni exprese în sursele literare, mai apropiate în timp de data întemeierii, precum și suprapunerea orașului modern peste vestigiile antice, reduc considerabil posibilitățile noastre de cunoaștere la cercetarea unor zone arheologice limitate. Această situație precară ne obligă la deducția unor fenomene, cunoscute altfel și în altă parte, doar prin efectele lor.

Revenind asupra toponimiei, în limba greacă mai întotdeauna Τόμις sau Τομεύς, iar în limba latină *Tomis*, dincolo de etimologiile legate de uci-

¹ Asupra includerii Tomisului în suita centrelor urbane din țară cu o lungă atestare în documentele scrise, vezi tot la noi, în *Pontica*, 10, 1977, p. 53—57.

² Vezi cu titlu de exemplu, D. Tudor, *Orașe, țiguri și sate în Dacia română*, București, 1968, passim; N. Branga, *Urbanismul Daciei romane*, Timișoara, 1980, passim.

³ Traducerea și sensul exact al cuvîntului, la D.M. Pippidi, în *Din istoria Dobrogei*, I, 1965, p. 143.

⁴ Al. Avram, *Symposia Thracologica*, 7, Tulcea, 1989, p. 70—90 și în special, p. 74. Noțiunea de instalare „contractuală”, introdusă prima dată de D.M. Pippidi în *Gètes, Grecs et Romains en Scythie Mineure: coexistence politique et interférences culturelles*, B.—P., 1976, p. 445 este adoptată și de alți cercetători, vezi P. Alexandrescu, *Pontica*, 18, 1985, p. 48.

⁵ Vezi, în rezumat, P. Alexandrescu, *Pontica*, 18, 1985, p. 41—52; idem, *Pontica*, 19, 1986, p. 19—32.

derea lui Absyrthos⁶ sau de imaginea unui „erou-fondator“ recunoscut pe monedele locale⁷, reținem observația lui Tomaschek⁸ și după el, E. Philippon⁹, care recunosc în forma *Tomis* un nume trac, dintr-o rădăcină indoeuropeană **tum*¹⁰ — „umflătură“, care ar desmna aici nu neapărat înălțimea locului, — după E. Philippon — ci chiar forma miciei peninsule pe care se vor fi așezat mai târziu grecii¹¹, în speță, promontoriul actualei Constanța.

Izvoarele literare îi stabilesc: a) locul (Strabo, *Geogr.*, VII, 6, 1; Pomponius Mela¹², *De chor.*, I, 2, 22; Ptolemeu, *Γεογρ.*; Arrian, *Περὶ πλ.*, 24, 1; *Scutul de la Dura Eropas* etc.) și b) originea primilor coloniști (Demetrios din Callatis, preluat de Pseudo-Skymnos, *Περὶ ἡγῆσις*, 764: Τομέοι πόλις γενομένοι Μιλησίων și mai târziu, Ovidiu, *Tr.* I, 10, 37—42; III, 9.3.: *Hunc quoque Mileto missi venere coloni*). Cu toate acestea, nu au lipsit încercările de localizări diferite¹³ și nici rețineri asupra sensului restrictiv al apelativului *milesian* aplicat așezării. Fără a mai reveni asupra primelor, să notăm propunerile care susțin pentru Tomis o filiație histriană sau mileto-histriană¹⁴. Argumentul principal la care s-a recurs în atari propuneri și de care, dacă ne-am limita numai la nivelul surselor literare nu am putea nici noi face abstracție, este absența, pentru Tomis, a unor știri mai vechi de sec. III î.e.n.

În ce ne privește reținem autoritatea de necontestat a unui izvor literar, cum este Demetrios din Callatis, precum și alte aspecte referitoare la eponimie, culte, instituții, triburi gentilice etc., toate existente la Tomis după model milesian și care ni se par mai potrivite pentru o creație *direct milesiană*. Pe de altă parte, nu vedem de ce Miletul, care continua în sec. VI î.e.n. acțiunea de colonizare a bazinului pontic, ar fi ocolit tocmai promontoriul tomitan, care se oferea cu mult cel mai potrivit navigației și care, cu siguranță, îi era cunoscut de mai înainte. Să nu uităm, de asemenea, poziția geografică, la capătul văii Carasu care străbate de la vest la est Dobrogea, cale optimă de legătură cu Dunărea, și cu regiunile de dincolo de fluviu, atât de bogate și de utile comerțului ce s-ar fi încheșat la adăpostul promontoriului tomitan.

⁶ Ovidiu, *Tristia*, III, 9, 1—10; același episod legat de numele *Tomis* îl întâlnim în *Biblioteca lui Apollodor*, I, 133.

⁷ B. Pick — K. Regling, *Ant. Münzen*, II, p. 614. Tot o etimologie populară pare să fie și explicația lui J. Weiss din *Die Dobrudscha im Altertum: historische Landschaftskunde*, Sarajevo, 1911, p. 12, care apropie numele așezării de forma peninsulei, indicată de substantivele grecești *τομεύς* și *τόμος*.

⁸ W. Tomaschek, *Die alten Thranken: eine ethnologische Untersuchung*, Vienne, 1893—1894, II, 2, p. 75.

⁹ E. Philippon, *Les peuples primitifs de l'Europe méridionale*, Paris, 1925, p. 7.

¹⁰ Recunoscută și în numele munților *Tomaros* (în Epir), *Tumulos* (în Phrygia) și *Tomaïos* (în Messenia).

¹¹ Întreaga discuție la această problemă, se găsește la R. Vulpe, *Histoire ancienne de la Dobroudja*, București, 1938, p. 62, n. 1 și la I. Stoian, *Tomitana. Contribuții epigrafice la istoria cetății Tomis*, București, 1962, p. 15—16.

¹² Deși geograful roman face o confuzie între Tomis și Callatis, cum se poate ușor remarca din ordinea enumerării lor și cum, greșit, a atribuit Callatidei origine milesiană (!).

¹³ I. Stoian, *op. cit.*, p. 16 și n. 10—12.

¹⁴ Vl. Iliescu, *Pontica*, 3, 1971, p. 87—97, după ce fixează anul 500 î.e.n. ca *terminus ante quem* de înființare a coloniei, în cazul când aceasta a fost întemeiată *direct* de Milet, se întreabă dacă nu cumva avem de-a face „cu o întemeiere histriană, având în vedere că știrile de orice natură despre Tomis încep abia în sec. III î.e.n., iar apartenența milesiană, respectiv ionică, îi putea fi foarte bine atribuită chiar dacă metropola sa ar fi fost Histria“.

Pentru un *terminus ante quem* se știe că după revolta din 499 î.e.n. urmată de cucerirea și devastarea definitivă a Miletului, în 494 î.e.n. vechea metropolă nu mai era aptă să mai creeze colonii. Unii cercetători plasează încetarea colonizării milenistice chiar după 546 î.e.n. odată cu căderea Ioniei sub perși. Vezi și D.M. Pippidi, *Din istoria Dobrogei*, I, 1965, p. 158—159 și 183.

Dacă despre Histria știm că este fondată în a doua jumătate a sec. VII î.e.n. (Eusebios-Hieronymus, *Chron.*, p. 95b, Helm și Pseudo-Skymnos, v. 767—772) și despre Callatis că ar fi fost întemeiată „de locuitorii din Hera-cleea Pontică, la porunca unui oracol, către vremea când în Macedonia stăpinea regele Amyntas” (Pseudo-Skymnos, v. 761—764)¹⁵, orice referire, în izvoarele literare, cu privire la data întemeierii Tomisului lipsește. Izvoarele arheologice, în schimb, îi confirmă existența încă din sec. VI î.e.n.

În ciuda suprapunerii orașului modern ruinelor antice, săpăturile de salvare, întreprinse în perimetrul peninsulei tomitane, au permis recuperarea a numeroase amfore de Chios databile în a doua jumătate a sec. VI î.e.n. și începutul secolului următor.

Tot în peninsula, în parcul de lângă catedrală, la extremitățile de est ale străzilor Revoluției de la 22 decembrie 1989 și Muzeelor, au fost programate și executate între anii 1971—1974 săpături arheologice sistematice. Descoperirile de aici sînt revelatorii: „În nivelele care corespund civilizației grecești și care acum pentru prima oară au fost cercetate după toate regulile științifice, primele valori arheologice de un interes sporit pentru noi, le reprezentau monedele histeriene din așa numitul tip „cu roata”. Dintr-odată se confirma că apariția în 1959 a unor amfore de Chios, nu a fost întâmplătoare ci, dimpotrivă, se demonstrează că Tomisul, în epoca clasică, funcționa ca un veritabil centru comercial”¹⁶. Cu alte cuvinte, între veacurile VI-V î.e.n., orașul era deja angajat în practici comerciale care îl așezau între coloniile grecești din această parte a Pontului Euxin.

S-au degajat, în straturile inferioare, locuințe, bordeie, ceramică, semne premonetare etc., toate din sec. VI î.e.n.; între ele locuințele-bordeie cu pod-dea bine bătută și adîncită în pămîntul viu, ilustrează modul de viață al populației locale getice căreia noii veniți i s-au suprapus. Ele se întîlnesc și în alte părți din zonă mai apropiate sau mai îndepărtate, ca de exemplu Tari-verde, Histria, Panticapaeum, Olbia-Berezan ș.a. — pretutindeni dominate de geți. Alături de ceramică grecească tipică (amfore, boluri, cupe, vase clazomeniene, corintice, olpai de Chios etc.) cea indigenă, foarte numeroasă, atestă laolaltă o intensă dezvoltare a Tomisului către a doua jumătate a sec. VI î.e.n. Aceeași datare este confirmată și de vîrfurile de săgeți — un lot de 54 de piese descoperit în săpăturile din 1972¹⁷ și altele, în număr de 141 de piese, aflate recent în apropiere, într-un *olpé* de Chios.

În discuțiile despre originile orașului Tomis se vorbește adesea de două faze succesive: ἐμπόριον (tîrg) și πόλις (oraș propriu-zis)¹⁸. Ni se par demne de luat în considerare aici, încheierile lui Radu Vulpe: „Dacă autorii antici numesc așezările sărace și slabe doar prin termenul ἐμπόριον ori prin πολιχ-υιον, care nu e decît diminutivul de la πόλις, o fac numai ca o apreciere exterioară de valoare, iar nu ca o diferențiere juridică. Ἐμπόριον nu poate exprima nicidecum o stare politică, ci doar o funcție economică. Pentru tomitani înșiși așezarea lor nu reprezenta altceva decît o πόλις, ca oricare alta, iar vechimea acestei πόλις se socotea de la primele case improvizate de strămoșii lor milesieni pe promontoriu. Știm sigur că multă vreme după întemeiere cetatea Tomis a rămas la un nivel modest făcîndu-și apariția în istorie cînd

¹⁵ D.M. Pippidi, *op. cit.*, p. 139—156.

¹⁶ A. Rădulescu, C. Scorpan, *Pontica*, 8, 1975, p. 9—53.

¹⁷ A. Rădulescu, *Pontica*, 10, 1977, p. 56

¹⁸ I. Stoian, *op. cit.*, p. 18; Em. Condurachi, în *Istoria României*, I, p. 163, 167—168. Alte discuții la V. Canarache, *Tomis*, 1961, p. 9; R. Vulpe, *Pontica*, 2, 1969, p. 153.

cu unul, cind cu celălalt din cele două epitete restrictive, dar totodată, după cum vom vedea aici imediat cu condițiile esențiale ale individualității sale politice¹⁹.

Discuția pornește de la Memnon care atribuie cetății noastre epitetul de *emporion*²⁰, într-un context care ne și introduce în problema care ne interesează aici în mod expres, aceea a primei mențiuni scrise despre Tomis. Este vorba de înfruntarea militară între coaliția histro-callatiană și Bizanțion ca parte adversă, pentru controlul Tomisului.

Pentru importanța informației redăm textul din Memnon:

Οὐ πολλῷ δὲ ὕστερον χρόνῳ πόλεμος ἀνεράγῃ Βυζαντίοις πρὸς Καλλατιανούς (ἄποικοι δὲ οὗτοι Ἡρακλεωτῶν ἦσαν) καὶ πρὸς Ἰστριανούς περὶ Τόμειος τοῦ ἐμπορίου, ὃ τοῖς Καλλατιανοῖς ὁμορον ἦ, μονοπώλιον τοῦτο διανοομένων κατασκευάσαι τῶν Καλλατιανῶν.

„Nu mult după aceea a izbucnit un război pe care-l porniseră bizanținii împotriva callatienilor — aceștia erau coloniști ai heracleoților — și (totodată) împotriva histrienilor, pentru emporiul de la Tomis, care se afla în vecinătatea callatienilor. Aceștia se gîdeau să facă acolo un monopol al lor”²¹.

Evenimentul relatat, de o importanță covârșitoare pentru istoria cetății vest-pontice, este plasat de reputați istorici în anul 260 î.e.n.²², într-un context politic-militar mai larg, care a antrenat mai multe spații geografice — Marea Egee, răsăritul Mării Mediterane și Marea Neagră — și a opas regate și uniuni politico-războinice cu interese diferite. Între ultimele, amintim *Liga nordică*, symachie temporară, cu orientare antiseleucidă, ale cărei interese erau legate de politica economică a Heracleei Pontice²³. Atitudinea acestora față de Bizanț, și el membru al ligii, capătă un aspect mai special datorat deținerii de ultimul a monopolului comercial în bazinul pontic și a rolului de intermediar în relațiile Pontului cu bazinul Mării Egee. Aceasta explică de ce Heracleea, care în alte împrejurări a venit cu ajutoare substanțiale în ajutorul Bizanțului, la data conflictului în care erau antrenate deopotrivă și Bizanț și Callatis, își păstrează neutralitatea și optează pentru împăcare: διαλλακτῆριος δὲ ἄνδρας ἐκατέρους ἀπέστειλλον. Este deci vorba de un război pontic, ale cărui urmări pentru Callatis sînt aici mult exagerate²⁵ (ἀπὸ ταύτης τῆς συμφορᾶς οὐκέτι σχεδὸν ἀναλαβεῖν αὐτοὺς δυνάμεντες și ale cărui rezultate favorabile lor, bizanținii nu știm să le fi fructificat.

Mai mult decît rațiunile economice avute în vedere în acest conflict, care pentru ligă înseamnă constituirea unor orașe grecești libere — și Tomisului, prin poziția sa, cu atît mai mult i se potrivea această stare — bizanținii au urmărit și altele, mai ales politice, care însemnau spargerea sferei de influență seleucidă, în a cărei clientelă Callatis se pare că se afla

¹⁹ R. Vulpe, *loc. cit.*, p. 153—154.

²⁰ Memnon, frg. 21 (FHG, III, p. 537 = FGr. Hist., IIIB, 434, fr. 13).

²¹ Dăm traducerea textului lui Memnon după *Izvoare privind istoria Rmâniei*, I, București, 1964, p. 511.

²² B. Niese, *Geschichte der griechischen und makedonischen Staaten*, II, Gotha, 1899, p. 137—138; W. P. Newskaja, *Byzanz in der klassischen und hellenistischen Epoche*, p. 150—151; M. Rostovțev, *Social and Economic History of the Hellenistic World*, Oxford, 1941, I, p. 590—591; S. Iu. Saprișkin, *Gherakleia Pontikaia i Hersones Tauriceskii*, M. 1986, p. 128—138; D. M. Pippidi, *op. cit.*, p. 222; idem, *Contribuții*, p. 215—216.

²³ Despre Liga nordică, vezi în special M. Rostovțev, *op. cit.*, p. 590 și S. Iu. Saprișkin, *op. cit.*

²⁴ Memnon, mai departe, același fragment.

²⁵ *Ibidem*.

de mai multă vreme. În ordinea evenimentelor, războiul cu Callatis trebuie să fi constituit motivul pentru care Antiochos II Theos, regele Siriei (261—244 î.e.n.) pornește un război împotriva Bizanțului în 255 î.e.n., pe care l-a purtat spre Thracia²⁶. „Războiul Tomisului“ a fost plasat în raport tocmai cu acest conflict în care este angajat Bizanțul și în primii ani de domnie ai lui Antiochos II Theos; un alt reper l-ar constitui și războiul de succesiune bithinian²⁷.

Desfășurarea ostilităților prezentate lacunar de Memnon, lasă loc unor supoziții. Așa de exemplu, Radu Vulpe presupune că provocarea ar fi venit din partea Bizanțului „qui voullait s'emparer de cette ville située au milieu de la côte de Dobroudja et bien placée pour contrôler le commerce de tout le Pont Gauche“²⁸. Deși avantajele proprii nu par să fi fost ignorate²⁹, credem mai curînd că Bizanțul a luat asupra sa acest război și l-a purtat în spiritul și în numele intereselor ligii, iar scopul urmărit a fost desființarea oricărui monopol asupra Tomisului și declararea lui ca port liber. Este de altfel, ceea ce a și reușit să realizeze: Tomisul beneficiind ulterior de condiția creată, își va consolida forțele care aveau să o ridice în fruntea cetățitorilor din Pontul Stîng³⁰.

Menționarea expresă de către Memnon, μονοπώλιον τοῦτο διανομέων κατασκευάσαι τῶν Καλλατιανῶν — a făcut pe unii istorici să presupună că instituirea acestui monopol era urmărită exclusiv de callatieni, în timp ce Histria urma să-și anexeze o parte din teritoriul rural tomitan³¹. În cazul acesta nu vedem de ce Memnon, referindu-se tocmai la acest teritoriu agricol³², are în vedere în primul rînd vecinătatea callatiană — ὁ τοῖς Καλλατιανοῖς ἔμπορον ἔ. Pe de altă parte, nu credem că Histria, deținătoarea unui teritoriu rural³³, care trebuie să se fi întins destul de mult și spre sud și a cărui apărare îi va crea dificultăți³⁴, mai avea nevoie la mijlocul sec. III î.e.n. să și-l extindă în defavoarea unei cetăți ale cărei interese convergeau cu ale sale. Mai degrabă histrienii vizau același monopol asupra comerțului de tranzit, pe care, avînd în vedere bunele relații cu Callatis, aveau să și-l împartă cu aceasta. La data conflictului, callatienii încă nu-l dețineau ci doar se „gîndeau“ să și-l asume, iar histrienii, dacă-l aveau, nu înțelegeau să-l piardă în favoarea Bizanțului sau a confederației pontice.

Vecinătatea unor orașe mai puternice, la nord și la sud, una — Histria — avînd avantajul de primă cîtitorie, cealaltă — Callatis — cu un caracter agricol recunoscut, au făcut ca Tomisul să aibă, oarecum, un rol secundar și de aceea mai puțin semnalat în relațiile economice și evenimentele politice ale vremii. Aceasta nu înseamnă că trebuie să-i punem la în-

²⁶ Memnon, p. 228a, 53 f; b 28 f

²⁷ După Niese, *op. cit.*, p. 137

²⁸ R. Vulpe, HAD, p. 85—86

²⁹ B. Niese, *op. cit.*, p. 137

³⁰ Nu mai insistăm și asupra altor supoziții privind desfășurarea pe mare a ostilităților, pentru care cf. D.M. Pippidi, *op. cit.*, p. 34. Deși anevoie de controlat, supoziția rămîne în picioare, ținînd seama că Bizanțul dispunea de numeroase vase maritime de război (poate nu în aceeași măsură ca Heraclea Pontică); Tomis și Callatis se pare că dispuneau și ele de cîte o flotă, în primul rînd comercială și, poate, și cîteva vase de apărare.

³¹ R. Vulpe, Pontica, 2, 1969, p. 154 și n. 22

³² D.M. Pippidi, DID, I, p. 197—198; idem, *Contribuții*³, p. 175, n. 22

³³ Vezi nota anterioară, de asemenea, P. Alexandrescu StCl, 12, 1970, p. 152 care și adaugă prudent „Pentru moment nu știm care era în vremea arhaică și clasică (...) limita sudică a expansiunii histriene“

³⁴ D.M. Pippidi, *Contribuții*³, p. 167—185 (pentru sec. III î.e.n.) și p. 186—221 (pentru sec. II î.e.n.)

doială statutul de πόλις. Îndrăznim chiar s-o includem în alianța orașelor răscolate împotriva lui Lysmach în 313 î.e.n.; textul lui Diodor³⁵, foarte precis în indicarea primelor două dintre cetățile aliate, probabil și cele mai importante — Callatis și Histria — este destul de general în privința celorlalte: *Καὶ τὰς ἄλλας τὰς πληστοχώρους <πόλεις>*.

Episoadele istorice care dublează informațiile de ordin arheologic vin să ne întărească convingerea că orașul Tomis, ființa în veacurile VI-III î.e.n., la nivelul unei adevărate πόλις.

Pe acest fundal schițat pentru veacurile VI-III î.e.n. își face intrarea în istorie în plin mediu getic, orașul *Tomis*, cu întregul cortegiu de date și fapte care-i conferă aura vechimii absolute în contextul istoriei naționale românești. Adăugînd anului 1990, ceilalți 260 din era veche (cu toleranța impusă de calculul calendaristic al unei perioade mai ales la cumpăna dintre cele două ere) găsim vîrsta de 2250 ani, de la prima mențiune scrisă lăsată de Memnon în contextul faptelor de arme relatate. El va evolua aici la țăr-mul mării românești, schimbîndu-și numele în condiții istorice legate de începuturile evului mediu, astfel că orașul *Constanța* ajunge în zilele noastre unul dintre cele mai puternice orașe ale țării.

CONSTANTZA 2250

Résumé

A. RĂDULESCU

L'ouvrage met en discussion des données concernant l'histoire de la ville de Tomi pendant la période autonome, des données fournies par les sources littéraires ou bien par des découvertes archéologiques. L'objet de la discussion est constituée par le texte de Memnon important du plusieurs points de vue: la première référence littéraire sur la ville de Tomi; l'utilisation du mot *emporion* appliqué sur un habitat avec une structure urbain que la ville de Tomi semble avoir en déjà, le contexte historique et géographique plus ample sur les événements concernant la guerre entre la coalition callato-histienne et le Byzance.

L'auteur présente encore l'idée de l'inclusion de la ville de Tomi dans l'union des villes rebelles contre Lysmach en 313 av. n.è. bien que le texte de Diodor, très précis sur l'indication des premières deux cités alliées — Callatis et Histria — est assez général concernant les autres.

³⁵ Diodor, Bibl. ist., XIX, 73, 2